

XIRUCA

Josep Maria BERTRAN i COMELLAS

Els que ja tenim una edat recordem amb certa nostàlgia aquelles caminades pel massís del Montsant, per les cingleres del Berguedà o les travesses per les valls pirinenques en una època en què gaudir de la muntanya no obligava a carregar amb un fotimer de roba de marca, calçat, equips i aparells electrònics, eines multiús i tota mena d'estrís de colors llampants per poder quedar mitjanament bé en societat als refugis de muntanya o davant els restaurants, que llavors no hi eren o que eren més magatzems de taverna apimparats per l'ocasió. Amb uns pantalons curts i una camisa vella, jersei i barret de roba, un sarronet, cantimplora, un toix d'avellaner i una navalla amb mànec imitant l'ivori a la butxaca gairebé teníem tot l'equip. De calçat: aquelles llegendàries xiruques, única peça que ens uniformava a tots plegats i ens feia sentir una mena de sensació gregària. La xiruca era seriosa, trescava amb força, ens donava un aire d'aventurers, de superhomes que havíem de travessar les últimes fronteres del món. I no endebades es transformà en tot un objecte de culte, símbol d'una època i d'una manera de fer. Sovint, però, em demanava per què havíem de dur un calçat tan "professional" si tot plegat, anéssim on anéssim, trobaríem pastors amb sabates velles o espardenyas llaçades amb un cordill, farts de recórrer aquelles contrades amb un equipatge tan esquitit que ens feien sentir vergonya del nostre atrezzo de supervivència. Però ben mirat, i sobretot tenint en compte com van d'equipats avui dia els excursionistes, les diferències entre l'uniforme del pastor i el nostre, de nens de colònies, eren mínimes. Les xiruques de la mainada i el paraigua dels pastors eren els distintius que ens identificaven a nosaltres com a forans i a ells com a autòctons.

Anys més tard, quan l'interès per la filologia ja se m'havia despertat i gairebé era tan gran com el que sentia pels paratges muntanyencs, vaig sentir curiositat per la xiruca, per aquest mot tan curiós que la mare d'un company d'aventures no sabia ni pronunciar; ella en deia *xiluques*. I vaig anar a parar al Coromines, al seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, on després d'explicacions i exemples conclou amb els mots: "etimologia basca com a raonable". He de dir que jo no la trobo tan raonable, més aviat la veig una mica forçada, o no la hi sé veure. Però en Coromines em mereix tots els respectes del món i em vaig quedar amb la seva explicació com a bona. Passaren els anys i un bon dia, recordo, vaig llegir un article referent al mot *xiruca* i a un possible origen hipocorístic del mot. Aquesta versió de l'hipocorístic va ser la que vaig sentir durant anys als meus col·legues de feina. No recordo ara qui em va facilitar aquesta informació per primera vegada, però sí on l'he llegida darrerament. Al diari *Cinco Días* del 17 de juliol de 2007 apareixia un article amb el títol "Botas con historia y mucho recorrido", signat per Arturo Cenzano, on hi deia:

Aquella nueva bota de gran resistencia recibió el nombre de Chiruca porque la esposa del ingeniero se llamaba Mercedes y Chiruca es su diminutivo cariñoso en gallego. Este era también el título de un drama de Torrado, que entonces hacía furor en los teatros de Cataluña. Así que el ingeniero pensó que éste era el nombre apropiado para una marca que nacía con el éxito bajo el brazo.

Mai no m'ha deixat de sorprendre que en Coromines busqués al mot *xiruca* uns avantpassats tan llunyans. I si en Coromines tenia raó, llavors com és que encara ara circula la llegenda del “diminutiu cariñoso en gallego”? Em demano si en Coromines sabia de l'existència del diminutiu galleg. Suposo que sí. Ignoro si mai el tingué en compte. En qualsevol cas se'm va ocórrer que el primer pas que faria jo si volgués saber el perquè del nom d'una marca comercial seria demanar-ho directament al fabricant o al seu equip de màrqueting. I vaig decidir que quan em vagués ho faria. Avui encara no ho he fet.

Encara recordo els somriures burletes de filòlegs mediocres que, prenent la llegenda del diminutiu galleg per certa, ridiculitzaven les propostes del mestre Coromines. Fins la premsa se'n féu ressò. En Quim Monzó va escriure un text més aviat provocatiu del qual el nostre butlletí en donà notícia.¹⁵³ Si la llegenda era certa, calia insistir en un error del mestre Coromines? Tan poc respecte senten alguns col·legues per l'obra magnífica d'aquest geni de la nostra llengua? Obra desbordant, amb una quantitat aclaparadora d'informació.

Em demano també si la coincidència en el temps de diversos factors no va contribuir a complicar la cosa. Segurament l'enginyer de Tortellà anomenava la muller Chiruca, i segurament també aquest era el títol “de un drama de Torrado, que entonces hacía furor en los teatros de Catalunya”. I potser el calçat també duia el nom de *xiruca*, la *xiruca* del basc, i tot plegat generà la història que hom recollia una vegada més, aquest estiu al diari *Cinco Días*.

No és només el meu respecte al mestre que em fa creure que el mot *xiruca* té molts més anys dels que suposa el diari. Ara fa set anys vaig viure un fet sorprenent relatiu a aquest mot. Va ser un d'aquells cops de sort que tens a la vida i que et fan pensar que ets afortunat pel fet de trobar una *xiruca* o quelcom de molt semblant.

L'any 2000, en un treball de camp a Turquia sobre el judeoespanyol, vaig tenir la possibilitat de passar una temporada amb diversos membres de la comunitat sefardita i treballar amb ells. Un dia, parlant amb un sefardita de Karaköy sobre les transformacions vertiginoses que havia sofert el seu barri durant els darrers anys, el meu interlocutor va canviar sobtadament de to i va recordar en veu alta que havia d'anar-se'n corrents, *ke vo merkar charukas*¹⁵⁴ *nuevas para los mansebikos ke las vyejas son yenas de burakos* (vaig a comprar sabates noves per la mainada, que les velles estan plenes de forats). No cal dir que el cor em va fer un salt quan vaig sentir el mot *charukas*.

La troballa m'engrescà. El mot *charuca* era la joia més preada del meu quadern de notes. Els col·legues, cap d'ells català i tots aliens al simbolisme xiruciuà, trobaven exagerada la meua eufòria. La insistència amb què, des d'aquell dia, demanava a tots els enquestats, als homes i dones de lletres, als investigadors, a qui pogués donar-me'n informació, em va arribar a trasbalsar el ritme de treball i la curiositat inicial donà pas a l'entusiasme. Tenia la impressió que havia perdut el motiu del meu treball original i que ara em dedicava a furgar en el meu passat excursionista, amb l'intent de tancar una etapa de la meua vida bo i explicant per què d'una *xiruca* se'n diu *xiruca*. No va ser a Estambul on millor em van satisfer la curiositat. A Turquia poca gent recordava el mot. Alguns el sabien perquè l'havien llegit. Pocs l'havien sentit. En canvi a Sofia bona part dels sefardites entrevistats coneixien el mot i el feien sinònim de *sapato*. Alguns deien que era un *sapato* propi dels camperols. Ningú no em va saber dir: això és una *charuca* bo i mostrant-me'n una.

No sé quan tornaré als Balcans i, si ho faig, no sé si tindrè temps per buscar les xiruques que potser aquí vam perdre fa uns centenars d'anys. O potser tot plegat és un cúmul de casualitats. Però m'agradaria poder obrir una via d'investigació i que algun col·lega nostre, o jo mateix, algun dia poguéssim trobar la baula perduda entre el calçat kumbaià de la nostra joventut i el mot basc del nostre mestre Coromines.

Figueres, 15 d'octubre de 2007

¹⁵³ JMAiO.: *De foscor res*, dins el *Butlletí de la Societat d'Onomàstica*, LXXIII, p. 57, juny de 1998.

¹⁵⁴ L'informant em va escriure el mot amb la grafia turca (*çaruka*) que era, fins fa poc, emprada en el judeoespanyol de Turquia i pel diari *Shalom* d'Estambul. La ç en turc equival al català tx.